

ESSZÉ

A koncentrációs táborok összetett története

Óvatosnak kell lennünk abban, hogy mit nevezünk koncentrációs tábornak, de a zavaró részletek sem terelhetik el a figyelmünket, állítja **DAN STONE**

Migránsok egy texasi internálótáborban, 2019 márciusában. Hogy kiderítsük, beszélhetünk-e az ilyen létesítmények esetében „koncentrációs táborról”, utána kell mennünk e fogalom történetének

A

legutóbbi években exponenciálisan megnőtt a különféle táborok száma a világban. A Kongói Demokratikus Köztársaságban és a Szíriával szomszédos országokban menekülttáborok sorakoznak, az Egyesült Királyságban „bevándorlókiutasító” (immigration removal) központokat hoztak létre, egyebek mellett a London-Heathrow-i repülőtérhez közeli Harmondsworth-ben. Emellett hatalmas, általunk kevésbé ismert táborrend-

szer létezik Észak-Koreában, és komoly aggályok merültek fel nemrég azzal kapcsolatban, hogy Kínában az ún. „átnevelőtáborok” az ujjur etnikumhoz tartozók családjainak szétválasztására szolgálnak. A nemzetközi emberi jogok szakértője, Chris Sidoti mianmari tényfeltáró vizsgálata után pedig kijelentette, hogy az ottani rohingja muszlimokat koncentrációs táborokba gyűjtik.

A táborok jelensége tehát növekvőfélben van, de valójában melyeket is nevezünk közülük *koncentrációs*nak? Azokat, amelyek a rettegés és az embertelenség színterei, s ahol a „normális” társadalomból eltávolított civileket akarataik ellenére tartják fogva. A legfontosabb elem, hogy ezekben az intézményekben nem létezik jogrend, a fogva tartottak semmilyen formában nem vonhatják kétségbe bebörtönzésüket.

A világszerte szaporodó táborok ellenére a mexikói–texasi határon internált migránsok fogva tartásának körülményei komoly felzúdulást keltettek tavaly nyáron. Egy amerikai civil szervezet júliusban közzétett jelentése a texasi Rio Grande vidékén létrehozott táborokban „veszedelmes zűfolytságot” állapított meg, a mellékelt fotókon a 41 nő számára tervezett zárkában 71 férfit láthattunk. Madeleine Dean pennsylvaniai képviselő Twitter-üzenetében úgy fogalmazott, a körülmények „sokkal rosszabbak annál, mint ahogy elképzeltük”.

Nem csupán az ottani körülmények, maguk az amerikai–mexikói határon álló létesítmények is vitákat generáltak. Az amúgy is viharos politikai adok-kapok tovább erősödött, miután Alexandria Ocasio-Cortez demokrata párti kongresszusi képviselő „koncentrációs táboroknak” nevezte ezeket. Az Instagramon közzétett élő videóközvetítésében azt mondta: „Az Egyesült Államok koncentrációs táborokat működtet déli határain, pontosan olyanok is. Azokhoz kívánok szólni, akiknek fontos az embriesség, és ... jelent még valamit az, hogy »soha többé«.” Másutt így írt erről: „A kormány koncentrációs táborokat hozott létre a bevándorlóknak az Egyesült Államok déli határain, melyekben embertelen körülmények várják őket, és haldoklás. Nem túlzok: szakértői elemzés jutott erre a következtetésre” – utalt Andrea Pitzer 2017-es, *One Long Night: A Global History of Concentration*

MURAD SEZER-REUTERS

Törökországi tiltakozások a hírek szerint az ujjur családok szétválasztására szolgáló kínai „átnevelőtáborok” ellen

A „koncentrációs tábor” kifejezésről a legtöbben a holokausztra asszociálnak

Camps (Little, Brown and Company) című, a koncentrációs táborok történetéről szóló könyvére, melyben a szerző az említett táborokat e kategóriába helyezi.

Ocasio-Cortez megjegyzései érthető módon erős reakciókat váltottak ki. Amikor a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum (USHMM) egyik munkatársa a Twitteren védelmébe vette a képviselő kijelentését, a múzeum hivatalos közleményt adott ki, amelyben „egyértelműen” visszautasította a „holokauszttal való összehasonlítást” minden formáját, külön kihangsúlyozva, hogy elveti „azokat a mostani próbálkozásokat, melyek az Egyesült Államok déli határán kialakult helyzetet az 1930–1940-es évek európai koncentrációs táboraihoz hasonlítják”. A Harvard Egyetem jogi fakultása, a Harvard Law School professor emeritusa, Alan Dershowitz ennél is messzebb ment, kijelentései miatt egyenesen holokauszttagadónak nevezte Ocasio-Cortezt. Azt gondolhatnánk, e látszólag bizarr állítás az Emlékmúzeum „holokausztanalógiákkal” szembeni tiltakozásának logikus továbbgondolása, mintha a felvetés, hogy a holokausztot egy napon lehetne említeni más népiirtásokkal, illetve emberi jogi sérelmekkel, valahogy eljelentéktelenítené, avagy kifejezetten tagadná a zsidók elleni náci genocídium jelentőségét. Maga Trump amerikai elnök is a reagált a Twitteren a képviselő állítására, mondván, „a határőrök nagyszerű emberek, hazaszerető emberek, imádják az országunkat”. A határőrség is elutasította az őt kritizálókat, a Republikánus Párt úgyszintén. Igen kevés republikánus hajlandó kritikával illetni a határlétesítményeket, mint ahogy jelentős többségük azt sem utasította vissza, amikor nemrégiben Trump vélelmezett hazafiatlanságuk miatt nekiesett „a négyeknek”, vagyis Ocasio-Corteznek és a másik három nem fehér bőrű, őt kritizáló képviselőnek.

A közösségi médiában és a lapok véleményrovataiban, korántsem meglepő módon, számos ádáz támadás, de megfontolt vélemények is napvilágot láttak, közülük érdemes kiemelni az említett Pitzer és történész kollégái, Waitman Wade Beorn, Emma Kuby és Timothy Snyder írásait.

Érdekes jelenség, hogy Ocasio-Cortez közvetlenül nem említette ugyan a holokausztot, ám a „soha többé” szlogen és egy holokauszt-emlékműről készített kép ugyanezen szöveg soknyelvű feliratával jelzi, hogy erre gondolhatott. A dühös reakciók azonban azt mutatják, a „koncentrációs tábor” kifejezésről a legtöbben a holokausztra asszociálnak.

Ezzel a hozzáállással és a felháborodás egy részével kapcsolatban két probléma merül fel. Először is, a zsidók tömeges kiirtása és a koncentrációs tábor koncepciójának összekapcsolása nem fedi le egy az egyben a holokauszt rettenetét. Másodszor, a második világháborús náci felhasználásuknál sokkal messzebb nyúlik és összetettebb a koncentrációs táborok története. Csak úgy érthetjük meg a hasonlóan tűnő mai intézmények jelenségét, ha áttekintjük a fenti két tényező történetét.

Alexandria Ocasio-Cortez amerikai kongresszusi képviselő, aki nagy vihart kavart azzal, hogy országa internálótáborait a történelem más táboraihoz hasonlította

Az Auschwitz I koncentrációs tábor kapuja. Zömmel a hírhedt komplexum az oka Dan Stone szerint a koncentrációs táborok mibenlétére vonatkozó zavaros felfogásnak

Timothy Snyder, a Yale Egyetem neves professzora szerint a legtöbb elpusztított zsidó nem is került koncentrációs táborba a második világháború idején. Létrehozásuktól, 1933-tól kezdve voltak zsidók a táborokban, de nagyobb számban csupán bizonyos időszakokban (így az 1938. novemberi pogromokat, azaz a Kristályéjszakát követően), a holokauszt áldozatainak 40 százalékát szemtől szembe ölték meg, gödrökbe lőtték őket otthonaik közelében Kelet-Európában. Egyedül az 1941. szeptemberi, kétnapos Babi Jar-i mészárlásban, az ukrán fővárostól, Kijevtől nem messze több mint 33 ezer zsidót gyilkoltak le. A holokauszt többi áldozatának java része a nácik által megszállt

Lengyelország koncentrációs táborainak gázkamráiban halt meg.

Általában véve a holokauszt nem fedte le az SS koncentrációs táboraiiban elkövetett bűncselekményeket, a fejekben uralkodó zűrzavar legfőbb oka a leghírhedtebb náci tábor, Auschwitz. Nem egyetlen létesítményről, három táborról van itt szó: Auschwitz I koncentrációs tábor volt, amelyet eredetileg politikai foglyoknak hoztak létre, Auschwitz II–Birkenau elsősorban gyilkolásra szolgáló haláltábor volt, míg Auschwitz III (Monowitz) a közeli gyárban dolgozó munkásokat tömörítő kényszermunkatábor. Monowitz emellett rengeteg más, azóta elfeledett kényszermunka-altábor (köztük Blechhammer, Janinagrube és Eintrachthütte) adminisztratív központjának is számított.

Mivel Auschwitz csaknem a második világháború legvégéig működött, sok-sok hónappal a Reinhard-akcióban érintett haláltáborok (mások mellett Bežec, Treblinka, Sobibór) 1943-as bezárása után, s mivel rajta keresztül tízezreket transzportáltak más táborokba, rengeteg szemtanú akadt egész Európából. Ugyan 1945 januárjára, amikor a Vörös Hadsereg felszabadította, az emberek többségét már evakuálták, a hatalmas tábor és az akkori 7650 fogoly látványa épp elég sokkoló volt.

A holokausztot és a koncentrációs táborok rendszerét egybemosó történelmi pillanat a világháború végén, 1945 januárjában következett be, amikor is a feljegyzések szerint 714 ezer foglya volt az SS-táboroknak, s ez még nem is tartalmazta az összes németországi tábort (és főként nem tartalmazta a Harmadik Birodalom kényszermunkatáborait). A foglyok nagyjából harmada az ún. halálmenetek áldozata lett, amikor a keleti táborok evakuáltjait – főként zsidókat – erőltetett menetben a még létező német és osztrák táborok felé hajtották, nehogy a Vörös Hadsereg kezére kerüljenek. A tél kelles közepén, minimális élelemmel és út közbeni szálláslehetőséggel kellett volna hatalmas távolságot legyűrniük, aki nem tudta tartani a lépést, azt agyonlőtték vagy az út szélén hagyták meghalni. Mindez megmagyarázza, miért volt zsúfolásig tele igen beteg emberekkel Belsen és a többi ehhez hasonló koncentrációs tábor 1945 márciusában és áprilisában. Bár eredetileg nem ez volt a rendeltetésük, a katasztrofális állapotok miatt kezdtek haláltáborként működni.

Ezek a legfőbb tényezők, amelyek a zsidók kiirtását célzó náci politikát a koncentrációs táborok rendszerével összetévesztő mai elképzelések háttérében állnak. A zavaros nézet csak úgy 20 évvel a második világháború befejeződése után kezdett kialakulni, korábban a nyugat-európaiak nem pusztán a zsidókra gondoltak, amikor a koncentrációs táborokra terelődött a szó, hanem ellenállókra és más deportál-

takra, köztük kényszermunkásokra is. Mióta egyre szélesebb körben vált ismertté a zsidók tömeges meggyilkolása, furcsa mód ennél is nagyobb lett a „végső megoldás” politikájával és annak végrehajtásával kapcsolatos zavar. Az elmúlt negyven évben, amikor a holokauszt a gonoszság univerzális jelképévé vált, a koncentrációs táborok történetének összetettsége részben feledésbe merült.

Mi több, az a tény, hogy koncentrációs táborok már a Harmadik Birodalom előtt is léteztek – és magát a terminust sem a náciok találták ki –, azt jelenti, hogy a kifejezés használatán való felháborodás történelmietlen, s inkább a kifejezés mai rezonanciájáról árulkodik, ami gyökeresen eltér attól, ahogy korábban, más helyeken hangozhatott.

Mint minden kifogásolt koncepció, ennek az eredete is vitatott. A spanyolok Kubában, az amerikaiak a Fülöp-szigeteken hoztak létre ún. „koncentrációs zónákat” a 19. század végén. A hasonló elnevezés ellenére óvatosnak kell lennünk. Andreas Stucki történész, a Berni Egyetem munkatársa a *Journal of Genocide* című szaklapban amellet érvelt 2018-ban, hogy e két esetet inkább szemantikai okokból, mintsem az itt történtek természete miatt soroljuk a téma históriájába. Kuba esetében például gerillaháborús zónából telepítettek át nagyszámú embert, az éhező, rossz állapotban lévő személyekről készített híres felvételek a modern koncentrációs táborok fogalmát tükrözik, holott ezek nem igazi táborok, hanem áttelepítésre kijelölt régiók voltak, melyeket igencsak nehéz lenne ugyanabba a történelmi kategóriába illeszteni.

A történészek arra is felhívják a figyelmet, hogy a második búr háború idején (1899–1902) a britek „koncentrációs táborokat” hoztak létre Dél-Afrikában, ahol azokat a búr civileket különítették el, akik a britek szerint a gerillaharcosokat segítették felszereléssel, élelemmel, valamint eltűnni szem elől. A borzalmas körülményekkel jellemezhető dél-afrikai táborok – amelyekben becslések szerint 48 ezren haltak meg – némi hasonlóságot mutatnak a két évtizeddel később, az első világháborúban felállított menekült- és internálótáborokkal. Ugyan ez utóbbiakat legfeljebb az ott lakók jellemezték gúnyosan „koncentrációs tábornak”, nem ez volt a nevük, mégis érdemes megemlíteni őket, mivel az európai kontinensen ekkor internáltak első ízben jelentős létszámú polgári lakosságot.

Általános paranoiáról, illetve azon félelemlről árulkodik ez, hogy a külföldiek hűsége megkérdőjelezhető – ma már ez közhelyszámba megy, de a 20. század elején újnak számított. E táborok normalizálták először a hontalanság eszméjét: az elhagyott, semmilyen állam által nem védelt tömegeket. Ebben az értelemben a szovjet Gulag és a kommunista rezsimek egyéb táborai is joggal nevezhetők koncentrációsoknak, s azok a brit táborok is, amelyeket az 1950-es években a kenyai Mau Mau felkelők számára emeltek, illetve amelyeket a 20. századi dél-amerikai diktátorok hoztak létre.

Más történelmi példák is beleillenek e sorba, így a második világháború elején az olaszok és a német-zsidó menekültek internálása Nagy-Britanniában, s még inkább a japán-amerikaiaké az Atlanti-óceán túloldalán. Ezek az emberek semmi rosszat nem követtek el,

Búr család egy eshowe-i brit táborban a mai KwaZulu-Natal dél-afrikai tartományban, 1900-ban, a második búr háború idején. Igen sokan haltak meg a rettenetes tábori körülmények miatt

GETTY IMAGES

Az európai kontinensen első ízben az első világháborús táborokban internáltak jelentős létszámú polgári lakosságot

Japán-amerikai gyerekek tanulnak a Minidoka Háborús Áthelyező Központban, Idaho, 1943. A lakókat akarattuk ellenére tartották fogva, ám postáik és iskoláik is voltak

Internálásuk rávilágít a számos modern államra jellemző paranoiára. Ugyanezt a paranoiát látjuk most is az Egyesült Államokban

pusztán azzal gyanúsította őket az Egyesült Államok kormánya, hogy japánok lévén az ellenséghez hűek. E történet sem teljesen egyértelmű: Tanforant, Minidokát és a többi hasonló tábor általában a „koncentrációs” jelzővel illették, s bár lakóikat akarattuk ellenére tartották fogva, postahivataluk volt és látogatási órákat is bevezettek – szédítő a különbség a Dachau-típusú náci táborokhoz képest.

Ami viszont a lényeg: nem az a fontos, hogy a japán-amerikaiakat fogva tartó táborok koncentrációsok voltak-e vagy sem, hanem az, hogy internálásuk rávilágít a számos modern államra jellemző paranoiára. Ugyanez a paranoia ez, amit most is látunk az Egyesült Államok reakciójánál, amelyet Trump elnök kormányzata a latin-amerikai migrációval szemben mutat.

Ezek az eszmék – hontalanság, állami paranoia – már tágabb történelmi tablót vázolnak fel. Trumpot elnöki hivatala jelentős hatalommal és befolyással ruházta fel az ilyesfajta döntésekben. Ám a 2019-ben létező amerikai táborok nem egyedül az adott kormányzat hozzáállását, hanem korunk vérmérsékletét is leleplezik; nem pusztán amiatt léteznek, mert hangosabbak lettek a bizonyos nézeteket hangoztató emberek, hanem olyan rezsimek működtetik ezeket, amelyek úgy hiszik, tetteikből politikai tőkét kovácsolhatnak.

E táborok tehát a politikai bomlás, átfogóbb strukturális és geopolitikai problémák – emberek vándorlása, hatalmi átrendeződés a gazdag országoktól a fejlődő országok felé, a világszerte számos országot sújtó klímaváltozás – szimptomáiként is felfoghatók. E körülmények az erőforrásokra és az egyes államokra is nyomást helyeznek: gondoskodjanak olyan módon az „övéikről”, ami az ilyesféle paranoiának szállít muníciót. Az Egyesült Államokhoz hasonló, bevándorlók által épített államok egyre többször hangoztatják, hogy „életvitelük” védelme érdekében kell távol tartaniuk a bevándorlókat.

Más szóval, nem amiatt növekedik a „fogvatartási központok” száma, mert rengetegen vannak, akik nem szeretik az idegeneket, hanem mert az emberek úgy érzik, veszélyben az életmódjuk, s az idegenek egy közelgő, hatalmas változás úttörői. E nagy léptékű jelenségek összefüggnek a xenofóbia és a nacionalizmus erősödésével, a második világháború utáni évtizedek reményeit rég elsöpörte az ár.

Körütekintőnek kell lennünk abban, hogy egy visszatérő sémát minek nevezzünk – ugyanis nem teljesen ugyanannak a jelenségnek a megismétlődéséről van szó. Mégis jól jelzi, hogy válsághelyzetben (vagy vélt válsághelyzetben) miként viselkednek az államok. A Texas államban lévő Clint tábori körülményeiről szóló jelentésben foglaltak – gyerekek saját ürülékükkel a ruhájukon, szennyezett vizet ivó emberek, a fogvatartottakon gúnyolódó örök – a koncentrációs táborokban uralkodó viszonyokra emlékeztetnek. Más koncentrációs táborokhoz hasonlóan itt sem arról van szó, hogy az amerikai határőrség nem engedheti meg magának a rendes elszállásolást; a bevándorlási és vámhatóság hosszú távú létesítményeiben

ugyanis üresen állnak az ágyak. Inkább úgy tűnik, elvi kérdést csinálnak a megalázásból, szemben Trump elnök állításával, hogy ő csak távol akarja tartani az Államoktól a bevándorolni szándékozókat. Ugyan az ujjurokat begyűjtő kínai táborok körülményei sem kevésbé felháborítók, számunkra mégis félelmetesebb, amikor egy állítólag liberális állam jár el hasonlóképp. Hiszen hová is rejtőzhetnénk? Kinek a jogai nincsenek immár veszélyben?

Az Egyesült Államok és más liberális államok természetesen az ellenkezés számos olyan formájának engednek teret, amelyek elérhetetlenek az autoriter rezsimekben. Rengetegen fűznek nyilvánosan felháborodott kommentárt az amerikai fejleményekhez, mások ellenben amellett kardoskodnak, hogy megalapozatlan a fogvatartási központok és a koncentrációs táborok közötti párhuzam. Az eltérő vélemény hangoztatásának akadnak történelmi előzményei: Emily Hobhouse brit humanitárius aktivista például a nők és a gyerekek búr koncentrációs táborokbeli körülményeit mutatta be és akarta megváltoztatni – ezek valóban javultak, de csak miután tízezrek haltak meg.

Ugyanakkor a kritikák megfogalmazásában is elővigyázatosnak kell lennünk. Ocasio-Cortez szavai aláásták tényleges érveit, mivel a vita ezután a helyes terminológiára helyeződött át. A történészeknek kötelességük rámutatni, hogy az ebben a cikkben is idézett (és egyéb, itt nem említett) példák eltérnek egymástól: különböző korokban, más-más helyeken, eltérő rezsimek különböző ideológiáit képviselve fordultak elő. Bizonyos tekintetben tehát észszerű az amerikai határlétesítményekre a „koncentrációs tábor” elnevezést használni – hiszen a 20–21. században számos börtönfélélt írtak már le e kifejezéssel –, de fenntartásokkal kell élni, s a számolni kell a kijelentésben rejlő veszéllyel.

A magam részéről amellett foglalnék állást, hogy – a fenti példákra tekintettel – a „koncentrációs tábor” elnevezés mindig is civilek akaratuk ellenére történő fogva tartását jelentette, akiket a nekünk nyilvánvaló alapjogoktól, így a törvényes védekezés lehetőségétől is elzárnak. A koncentrációs táborokba zárt polgári személyek az öök és a bebörtönzésüket elrendelő rezsim kényének-kedvének vannak kiszolgáltatva. Törvényen kívül állnak, szemben például – az itteni szörnyű bánásmódról elhíresült – kubai Guantánámói-öböl amerikai fogolytáborának lakóival, és senki nem képviseli az érdekeiket.

A koncentrációs táborokról kizárólag (és helytelenül) a holokausztra asszociáló ösztönös reakciótól eltekintve a vita nagyrésze azon áll, tudunk-e megfelelő definíciót használni a koncentrációs táborra. Mint más messzire nyúló fogalom esetén, e definíciós kísérlet is történelmi és politikai veszélyeket hordoz magával, ami azt sugallja, hogy nincs szükségünk egyértelmű, időtlen meghatározásra, csupán arra, hogy megértsük, e terminushoz időről időre más jelentés tapadt. A „koncentrációs tábor” kifejezésnek tágabb a fogalmi históriája, amit értenünk kell, hogy kibogozzuk a jelenkor történéseit. Nem azon kellene izgulnunk, hogy az amerikai–mexikói határ fogvatartási központjai „koncentrációs táborok”-e, inkább fel kellene habo-rodjunk, hogy ilyen borzalmas körülményekkel rendelkező helyek egyáltalán létez- nek, melyekben nem is bűnözőket, hanem a nehézségektől vissza nem riadó embe- reket helyeznek el: olyanokat, akik az amerikai történelem és nemzetépítés tradíciójának meg- felelve jobb életet keresnek maguknak és gyere- keiknek. 🌐

Dan Stone a Royal Holloway (Londoni Egyetem) professzora, szakterülete a modern történelem